

מלאכה שאינה צריכה לגופה בהוצאה ובכיבוי לשיטת הרמב"ם

זאק מילנצייק

- א. מבוא
- ב. כיבוי שריפה – מלאכה שאינה צריכה לגופה?
- ג. מלאכה שאינה צריכה לגופה ברמב"ם
- ד. מלאכה שאינה צריכה לגופה במלאכת הוצאה מרשות לרשות ברמב"ם
 - ד.1. הוצאת מת, נבלה ושרץ
 - ד.2. כיס הזב
 - ד.3. המעביר קוץ ארבע אמות ברשות הרבים
 - ה. מלאכה שאינה צריכה לגופה בכיבוי
 - ה.1. כיבוי גחלת
 - ה.2. כיבוי נר
 - ה.3. כיבוי שריפה
- ו. סיכום

א. מבוא

המושג "מלאכה שאינה צריכה לגופה" זכה להתעניינות רבה של ראשונים ושל אחרונים כאחד. הגדרתו המדויקת שנויה במחלוקת, וכן התלבטו המפרשים במקרים רבים בגמרא אם מדובר במלאכה שאינה צריכה לגופה או לא, ואף בתוך הגמרא עצמה יש מחלוקות אם מקרים מסוימים נכנסים לגדר זה. כדי להקיף נושא כזה במלואו נדרש ספר, ולכן במאמר זה לא ננסה לטפל בנושא באופן ממצה. תחת זאת נביא קושייה ממלאכת כיבוי על אחת הגישות המקובלות בראשונים, ונציע גישה חילופית, שהחזיקו בה הגאונים והרמב"ם. נבחן גישה זו לאור מלאכת הוצאה ולאור מלאכת כיבוי.

ב. כיבוי שריפה – מלאכה שאינה צריכה לגופה?

חכמים החמירו בצורה יוצאת דופן ביחס לכיבוי שרפות. לכאורה, כיבוי שריפה הוא דוגמה מובהקת של "מלאכה שאינה צריכה לגופה", ולכן לדעת רבי שמעון איסורו מדרבנן. כך כתבו הראשונים על סוגיית הגמרא, שעוסקת במשנה: "מצילין מזון שלש סעודות, הראוי לאדם – לאדם, הראוי לבהמה – לבהמה". אומרת הגמרא: "מכדי בהיתרא קטרח, נציל טפי! – אמר רבא: מתוך שאדם בהול על ממונו, אי שרית ליה – אתי לכבויה" (שבת קיז, ב). המשנה אומרת, שבמקרה של שריפה מותר להציל רק מזון שלוש סעודות, ותוהה

הגמרא – הרי הוא מציל דברים שמותר לטלטל בשבת ומוציא אותם לחצר המעורבת, ומדוע החמירו חכמים? משיב רבא, שחששו חכמים "דילמא אתי לכבויה".

על פניו, דברים אלו קשים. הרי כאמור, כיבוי שריפה הוא מלאכה שאינה צריכה לגופה, ומדוע החמירו חכמים שמא יבוא לעשות מלאכה מדרבנן? רבים התייחסו לשאלה זו, ונביא כאן את לשון הריטב"א שמסביר את הדברים בהירותו האופיינית:

ואפילו לרבי שמעון דסבר דכיבוי כי האי אינו אלא איסורא דרבנן דמלאכה שאינה צריכה לגופה היא, כיון דכיבוי שם מלאכה דאורייתא העמידו בה דבריהם כאילו הוא איסור תורה, דהא אפשר שיתכוין לעשות פחם דאיכא איסור תורה.

(ריטב"א שבת קיז, ב)

לדברי הריטב"א חכמים החמירו על אף שמדובר בדין דרבנן כיוון שביסודה מלאכת הכיבוי היא מלאכה מן התורה. הוא מוסיף ואומר, שקיים חשש שמא יבוא לכבות את השריפה בשביל הפחם שנוצר על ידי הכיבוי, שהוא גוף המלאכה.

אמנם כל דברי רבותינו קודש הם, אך הדוחק בדברים אלו ניכר. לא די שהחמירו חכמים לאסור את הכיבוי במקרה של הפסד ממוני גדול על אף ש"אין אדם מעמיד את עצמו על ממונו", והוא עלול להגיע לידי סכנת נפשות, וכן לא התירו לכבות כדי להציל כתבי קודש (משנה שבת טז, א), אלא שהחמירו שלא להוציא דברים שמותר להוציא בשבת שמא יבוא לכבות. מובן שחכמים לא רצו להתיר עשיית מלאכה שיסודה מן התורה כדי להציל ממון וכדי להציל כתבי קודש, אך קשה להבין מדוע יקפידו חכמים על דבריהם כל כך שיאסרו את ההצלה של כל מה שיש בבית. יתר על כן, איזה אדם במהלך שריפה בביתו יחשוב פתאום על פחם?

לעומת עמדת הריטב"א וראשונים אחרים, מדברי רבינו חננאל עולה במפורש שכיבוי שריפה הוא מלאכה שצריכה לגופה. רבינו חננאל פוסק במפורש כדעת רבי שמעון, שאין חיוב על מלאכה שאינה צריכה לגופה (שבת יב, א). אולם בסוגיית טלטול מת בפני הדליקה, הוא כותב כך: "[אי לא] שרית ליה לטלטולי אתי לכבויה ולמעבד איסורא דאורייתא" (שבת מד, א).

אם כן, אנו זקוקים להגדרה של מלאכה שאינה צריכה לגופה שתאפשר לנו להבין מדוע כיבוי שריפה הוא מלאכה שצריכה לגופה. הסבר כזה דורש שני דברים – ביאור המושג "מלאכה שאינה צריכה לגופה" וביאור של מלאכת כיבוי. לפיכך נשתמש בקושייה זו כנקודת התחלה לדיון על המושג "מלאכה שאינה צריכה לגופה". נתחיל בביאור של המושג מלאכה שאינה צריכה לגופה ולאחר מכן ניישם אותו ביחס למלאכת הוצאה ולמלאכת כיבוי.

ג. מלאכה שאינה צריכה לגופה ברמב"ם

כדי להבין את המושג 'מלאכה שאינה צריכה לגופה' בשיטת הרמב"ם, אנחנו זקוקים להגדרה מדויקת של המושג 'מלאכה'. 'מלאכה' היא מעשה שפועל על מושא ומשנה אותו בצורה אופיינית. השינוי שנגרם במושא הוא 'גוף' המלאכה. גוף המלאכה מגדיר את המלאכה ומאפשר לנו להבין אילו מעשים הם בגדר 'מלאכות הרבה מעין מלאכה אחת' ואילו מעשים הם בגדר 'תולדות'. זה לשון הרמב"ם: "ומגוף המלאכה הנעשית בשבת, תדע מעין אי זה אב היא ותולדת אי זה אב היא" (רמב"ם שבת ז, ו).

חלוקה זו אצל הרמב"ם יסודית בהבנת כל הלכות שבת, ובעזרתה הוא מסווג מלאכות רבות שהתקשו בהן הראשונים. לדבריו, המשנה שמונה ל"ט אבות מלאכות מונה ל"ט דוגמאות, אבל למלאכות רבות יש כמה מלאכות מקבילות שעניינן זהה לאב הרשום במשנה. למשל, גם הקוצר, גם הבוצר וגם האורה, כולם "מעין מלאכה אחת" כיוון שהם זהים בעניינם ורק פועלים על סוגים שונים של צמחים. מושג כזה הכרחי, שהרי כתוב במשנה מלאכות ספציפיות מאוד כמו "הצד צבי [ו]השוחטו" בוודאי שאין כל הבדל בין צידת צבי או צידת אייל או בין שחיטת צבי ושחיטת שור. לכן בבירור המלאכות שמופיעות במשנה הן דוגמאות ולא הגדרות ממצות.

לעומת זאת, קיימות 'תולדות'. אלו מלאכות שונות שמשתפות עניין מסוים עם האב אך שונים ממנו. למשל, הקושר מחבר חוטים על ידי פיתול, ולכן גם הפותל חבל חייב על קושר, על אף שהוא לא קשר שום דבר. יש מקום להרחיב את הדיבור על האבות והתולדות ברמב"ם, אך החשוב לענייננו הוא שקביעת איזו מלאכה היא 'מעין האב' ואיזו היא 'תולדה' תלויה בהבנה נכונה בעניין המלאכה – בגופה.

בפירוש המשנה הרמב"ם מרחיב ומביא דוגמאות ל'גופים' של כמה מלאכות. זו לשונו:

התולדה היא שתשווה בנפשך את עניין אותה המלאכה המנויה באבות, ובכל מקום שתמצא אותו העניין הרי הוא תולדה לזה העיקר. משל זה, אומרנו שטוחן מאבות המלאכות, וענין הטחינה אמנם הוא הדקת החלק הגדול והפיכתו לחלקים קטנים [...] וכן עניין הבישול אמנם הוא ריכוך הגופים הקשים [...] ומזה תקיש לכולם, לפי שעניין האריגה צירוף הגופים הנפרדים וחיבורם זה לזה בשילוב, ועניין העיבוד הקשיית הגוף הרך כדי שלא ימהר להתקלקל.

(פירוש המשנה שבת ז, ב)

הטחינה לוקחת גוף אחד ומדקקת אותו והופכת אותו לגופים רבים. עניין האריגה הוא צירוף גופים נפרדים לגוף אחד באמצעות שילוב. נוסף, שעניין הקושר הוא צירוף

גופים נפרדים על ידי פיתול עד שהם נעשים גוף אחד, ולכן הפותל חבל חייב משום תולדת קושר (רמב"ם שבת יא, ח). בכל דוגמה, המלאכה היא השינוי שהפעולה יוצרת במושא.

ממילא יוצאת לנו הגדרה מדויקת של המושג 'מלאכה שאינה צריכה לגופה'. מי שצריך לגוף המלאכה צריך את השינוי שהופעל במושא, ומי שאינו צריך לגוף המלאכה עושה את המלאכה שלא בשביל השינוי שהופעל בדבר שעליו הוא פעל.

הגדרה זו מצמצמת מאוד את התופעה 'מלאכה שאינה צריכה לגופה'. נביא דוגמה לכך מדין הצידה. המשנה אומרת: "שמנה שרצים האמורים בתורה, הצדן והחובל בהן – חייב. ושאר שקצים ורמשים, החובל בהן – פטור, הצדן לצורך – חייב, שלא לצורך – פטור" (קז, א). ועל הסיפא "הצדן [...]" שלא לצורך – פטור" אמר הרמב"ן (שם), ואחריו ראשונים אחרים:

משמע דשמונה שרצים האמורים בתורה אין דרכן להזיק וכל צידתן לצורך היא, אבל שאר שקצים ורמשים שדרכן להזיק (ו)פעמים אדם צדן שלא לצורך כלומר כדי שלא יזיקו, ומשום הכי תני פלוגתא בסיפא וה"ה לרישא.

לדברי הרמב"ן הביטוי "שלא לצורך" פירושו "שלא יזיקו". לכן הצד עכברים או שרצים אחרים שמזיקים לשדה שלו פטור מפני שהוא אינו צריך לגוף המלאכה. לדברי הרמב"ן, ה"צורך" כאן הוא צורך בדבר הניצוד, לא בצידה עצמה שנעשתה בשרץ. אדם שצריך לצוד כדי להגן על השדה שלו וצד אינו צריך לגוף הצידה כיוון שהוא לא צריך את התוצר של המלאכה. זה בניגוד לעמדת הרמב"ם. זו לשונו:

אחד שמונה שרצים האמורין בתורה ואחד שאר שקצים ורמשים שיש למינם צידה – הצד אחד מכלן, בין לצורך בין שלא לצורך אלא לשחק בהם – חייב, הואיל ונתכונן לצוד וצד; שמלאכה שאינה צריכה לגופה – חייב עליה.

(רמב"ם שבת י, כא)

ניכר לעין שהרמב"ם נמנע מהפירוש של הרמב"ן. הוא טוען שהצד שלא לצורך הוא הצד למשחק, דהיינו שהוא משחק בעצם הצידה – צד ומשחרר, צד ומשחרר¹. נראה שהסיבה

¹ אמנם בסוגיית הגמרא ב"ב קז, ב יש דיון לגבי אמירה של רב: "רבי שמעון היא, דאמר מלאכה שאין צריכה לגופה – פטור עליה". הסוגייה מציעה לשייך אותה לאחד משלושה דינים: "שאר שקצים ורמשים [...]" הצדן לצורך – חייב, שלא לצורך – פטור, או "המפיס מורסא בשבת, אם לעשות לה פה – חייב, אם להוציא ממנה לחה – פטור" או "הצד נחש בשבת, אם מתעסק בו שלא ישכנו – פטור, אם לרפואה – חייב". יש שהבינו ששלושת המקרים האלה הם מלאכה שאינה צריכה לגופה אלא שהגמרא מתלבטת בנוגע לאיזה דין מהם רב אמר את דבריו. אולם פירוש זה קשה, כיוון שבעמוד הקודם שמואל פסק שמה שנאמר במפיס מורסא ובצד נחש שלא ישכנו שפטורים הכולנה פטור ומותר, ושמואל פסק שמלאכה שאינה צריכה לגופה חייב עליה. לכן יש להסביר

מלאכה שאינה צריכה לגופה בהוצאה וכיבוי לשיטת הרמב"ם

לכך היא שמי שצד כדי ששרצים לא יזיקו את השדה שלו בהחלט צד לצורך. הוא זקוק לשינוי שהופעל במושא. כדי למנוע את הנזק לשדה שלו, הוא זקוק לכך שהשרצים האלה ייצודו ויישארו ניצודים. אמנם הוא יכול היה להרוג אותם או להבריח אותם או לקנות חתול שיאכל אותם, אבל העובדה שיש לו אפשרויות חילופיות אינה גורעת מכך שכרגע הוא בחר לעשות מלאכה וזקוק לשינוי שהמלאכה הזאת גורמת במושא שלה. הוא לא זקוק לתוצר שנוצר על ידי המלאכה, שהוא בהמה כלואה, אך הוא בהחלט זקוק לגוף הצידה, שהיא כליאת הבהמה.

בניגוד לצד כדי למנוע נזק, הצד למשחק עושה מלאכה שאינה צריכה לגופה. הצד למשחק לא רק שאינו צריך את הדבר הניצוד הוא גם לא צריך שהדבר שהוא צד יהיה ניצוד. אדרבה, הוא רוצה שהדבר ימשיך להסתובב חופשי לאחר התפיסה כדי שהוא יוכל שוב לתפוס אותו.

אם כן, יוצאת לנו הגדרה מדויקת למושג מלאכה שאינה צריכה לגופה לדעת הרמב"ם. נעייין עכשיו בלשונו בהגדרת המושג במשנה תורה, ומשם נעבור לדון בשתי המלאכות שהוא מזכיר שם – כיבוי והוצאה:

כל העושה מלאכה בשבת, אף על פי שאינו צריך לגוף המלאכה, חייב עליה. כיצד? הרי שכבה את הנר מפני שהוא צריך לשמן כדי שלא יאבד, או כדי שלא ישרף חרס שלנר - חייב, מפני שהכבוי מלאכה, והרי נתכון לכבות; אף על פי שאינו צריך לגוף הכבוי, ולא כבה אלא מפני השמן או מפני החרס - הרי זה חייב. וכן המעביר את הקוץ ארבע אמות ברשות הרבים או המכבה את הגחלת כדי שלא ייזוקו בהן רבים - חייב; אף על פי שאינו צריך לגוף הכבוי או לגוף ההעברה אלא להרחיק ההזק - הרי זה חייב. וכן כל כיוצא בזה.

(הלכות שבת א, ז)

לשון הרמב"ם כאן עמומה ולא מוסיפה הרבה על מה שנאמר כבר, וניתן להציע לדברים אלו כשלעצמם מגוון פירושים. לפיכך אנו צריכים לבחון את המקרים השונים שבהם הרמב"ם עסק במלאכה שאינה צריכה לגופה באופן ישיר. ככל הידוע לי כל המקרים, למעט המקרה של צידה שהזכרתי לעיל, עוסקים במלאכת הוצאה או מלאכת כיבוי.

שסוגיית הגמרא מתלבטת איזה משלושה דינים אלה הוא מלאכה שאינה צריכה לגופה, ולמסקנה רק המקרה של צידה שלא לצורך הוא מלאכה שאינה צריכה לגופה, ושני המקרים האחרים מותרים מסיבות אחרות. אמנם יש צורך לבאר מדוע דינים אלה עלולים להיחשב מלאכה שאינה צריכה לגופה ומדוע בסוף הם לא נכנסים בגדר זה, אך הדבר חורג ממסגרת זו.

ד. מלאכה שאינה צריכה לגופה במלאכת הוצאה מרשות לרשות ברמב"ם

ד.1. הוצאת מת, נבלה ושרץ

בפירוש המשנה הרמב"ם מגדיר מהו "גוף ההעברה". אומרת המשנה (צג, ב): "את המת במטה חייב וכן כזית מן המת וכזית מן הנבלה וכעדשה מן השרץ חייב ורבי שמעון פוטר". הרמב"ם מסביר בפירושו כך:

טעם דברי רבי שמעון, שהוא סובר שאין כוונת מי שמוציא את המת והנבילה והשרץ ככוונת מי שמוציא דבר מן הדברים האחרים, שכוונתו הוצאת אותו הדבר, אלא כוונת זה הסרת הטומאה ונעשתה הוצאתו מלאכה שאינה צריכה לגופה, אשר הוא פטור עליה. וחכמים סוברים שאין הבדל בין הוצאתו את אלה הטומאות או זולתן מן הדברים.

(פירוש המשנה שבת י, ו)

הרמב"ם מבאר שחכמים ורבי שמעון נחלקו אם יש כאן מלאכה שאינה צריכה לגופה. פירוש זה ייחודי, ושונה משאר המפרשים בידינו שהתייחסו לדין המשנה. אולם יש מקום להתלבט במה נחלקו בדיוק. ראש הישיבה הרב שילת טוען (הררים התלויים רסג-רסד וכן הערה 22 בתרגומו לפירוש המשנה), שנחלקו אם הסרת דבר ממקום מסוים כדי שהוא לא יפריע למי שנמצא שם נחשב מלאכה שאינה צריכה לגופה. לדעת רבי שמעון המסיר דבר שמפריע לו מן החדר עושה מלאכה שאינה צריכה לגופה, ולדעת חכמים הוצאה כזאת היא גם בגדר הצריך לגוף המלאכה.

לפי זה, נחלקו חכמים ורבי שמעון בנוגע לעניין ההוצאה. רבי שמעון סבור שגוף ההוצאה הוא ההעתקה של הדבר מרשות אחת לרשות השנייה, וכדי שהמלאכה תיחשב מלאכה שצריכה לגופה, אנחנו צריכים לומר שהמוציא זקוק לדבר שהוא הוציא ברשות השנייה. לפי חכמים אמנם גוף ההוצאה הוא ההעתקה של דבר מרשות אחת לשנייה אלא שכרוך בהעתקת הדבר ממקום אחד למקום שני גם הוצאתו ממקומו הראשון. לכן המעשה של מי שצריך להוציא דבר ממקום מסוים הוא מלאכה הצריכה לגופה.

אולם, נראה כי פירוש זה אינו מתיישב בנוחות על לשון הרמב"ם כאן. לדברי הרב שילת, נחלקו בהגדרת "כוונת מי שמוציא דבר מן הדברים האחרים", שהוא "הוצאת אותו הדבר". ראשית, הרב שילת נזקק ללשון הרמב"ם בטיוטה כדי להוכיח את עמדתו. בטיוטה הרמב"ם כתב: "אין כוונתו הוצאת אותו המת והנבלה להצטרפו אותו, כמו כל מי שיוציא חפץ". אם כוונת הרמב"ם בדברי רבי שמעון היא כפי שאומר הרב שילת, לשון הטיוטה

מלאכה שאינה צריכה לגופה בהוצאה וכיבוי לשיטת הרמב"ם

הרבה יותר ברורה, ויש לשאול מדוע הרמב"ם שינה לביטוי העמום "שכוונתו הוצאת אותו הדבר". הצורך לנצל את הפירוש בטיוטה כדי לפרש את הלשון של הביאור הסופי הוא עצמו קושי גדול על הפירוש הזה.

שנית, הרב שילת חייב להעמיד שהנקודה שבה נחלקו רבי שמעון וחכמים היא ב"כוונת מי שמוציא דבר מן הדברים האחרים", אך קשה לקבל ביאור זה בלשון. היה לרמב"ם למקד את הפירוש שלו בעניין הזה: "וטעם רבי שמעון, שהמוציא דבר מן הדברים האחרים כוונתו הוצאת אותו הדבר, ואילו זה מוציא כדי להסיר את הטומאה" ולאחר מכן להסביר שחכמים סוברים שכוונת המוציא דבר מן הדברים האחרים כוונתו אף סילוק הדבר שמפריע לו. הרמב"ם לא הסביר שלדעת חכמים יש שמוציאים גם שלא לצורך השימוש בדבר שהוצא ברשות השנייה. במקום זאת הוא אומר שאין הבדל בין המוציא טומאה לבין המוציא כל דבר אחר, אבל בבירור יש הבדל – בדרך כלל אדם מוציא דבר "להצטרפו אותו", או על כל פנים יש דברים רבים שהוא מוציא מסיבה זו, ואת הטומאה הוא אינו מוציא להצטרפו אותו.

מעבר לבעיות הלשוניות שיש בביאור הזה, קשה להבין אותו לאור המקרים האחרים של הוצאה שהם מלאכה שאינה צריכה לגופה: יציאת זב בכיסו כדי שלא יתלכלכו בגדיו (שבת יא, ב וברמב"ם בהלכות שבת יט, כב) והמעביר קוץ ארבע אמות ברשות הרבים כדי למנוע נזק לרבים (שבת מב, א). אם, לדעת חכמים, כל המוציא דבר כדי שהוא לא יפריע לו עושה מלאכה שצריכה לגופה, ובזה נחלקו חכמים ורבי שמעון, הרי גם מקרים אלה הם מלאכות שצריכות לגופן לדעת חכמים, אך הרמב"ם פסק בשניהם שמדובר במלאכה שאינה צריכה לגופה.

לכן אנו נאלצים ללכת בדרך אחרת בביאור דברי הרמב"ם בפירוש המשנה. מעבר לקשיים שהזכרתי, נראה שקשה להעמיד שיש כאן מחלוקת ביסוד דין ההוצאה או בהגדרת מלאכה שאינה צריכה לגופה. מסתבר יותר שהמחלוקת נוגעת דווקא להוצאת הטומאות.

רבי שמעון טוען שכאשר אדם מוציא נבלה, שרץ או מת מחדר, אין כוונתו ככוונת שאר המוציאים ואילו חכמים סוברים שאין הבדל בין הוצאת טומאה לבין הוצאת כל דבר אחר. כולם מסכימים, שהסרת דבר מחדר כדי שהדבר לא יפריע לו בתוך החדר הוא מלאכה שצריך לגופה – האדם זקוק לשינוי שהופעל במושא, שהוא יצא מרשות לרשות. הוא לא זקוק לתוצר, דהיינו לדבר במקום השני, אך הוא זקוק לשינוי שהופעל בו. לכן הובא ללא חולק הדין של מוציא ריח רע (צ, א), ואף אומר הירושלמי (שבת ט, ו) שמודה רבי שמעון במוציא ריח רע. אמנם במקום אחר בירושלמי הדברים לא עולים בפשטות כל כך (י, ו), אך בכל זאת ניתן לטעון שהמוציא ריח רע הוא עושה מלאכה שצריך לגופה וחייב עליה

לכל הדעות. אמנם רש"י שם (שבת צ, א ד"ה ריח רע) פירש שהוא מוציא ריח רע בשביל רפואה, אך ההקשר שבו הדין מובא אצל הרמב"ם מוכיח שמדובר שהוא מוציא את הריח בגלל עצם הריח. הדין מובא בין דין הוצאת ריח טוב לדין הוצאת בשמים – שני דברים שמוציאים בשביל ריחם. יתר על כן, מסתימת הלשון אנו למדים שאין צורך בשום כוונה ייחודית בהוצאה, כגון לצורך רפואה. לפיכך אין סיבה להניח שמדובר במלאכה שאינה צריכה לגופה (רמב"ם שבת יח, ה).

ניתן להביא סמך לדבר הזה מדברי רב האי גאון שמובאים ברבנו חננאל (שבת צד, א) וברב ניסים גאון (שבת יב, א). לדבריו, רבי שמעון מסכים שהמוציא ריח רע עושה מלאכה שצריך לגופה וחייב עליה. אמנם הם סבורים שחכמים לא חלקו על רבי שמעון בנוגע לגדר המוציא טומאה, והם מסכימים שמדובר במלאכה שאינה צריכה לגופה אלא שהם פוסקים כרבי יהודה שחייב עליה. אולם מאחר שסביר להניח שתפיסת הרמב"ם במהות המלאכה שאינה צריכה לגופה דומה לזו של הגאונים, אפשר לראות בדעתם סמך לכך שגם לדעת הרמב"ם המוציא ריח רע עושה מלאכה שצריכה לגופה לכל הדעות. ההבדל בין השיטות הוא שהרמב"ם הסביר שחכמים ורבי שמעון נחלקו לגבי דין המוציא טומאה ואילו לפי ר"ח והגאונים הם לא נחלקו בנקודה הזאת, אך זה לא משנה את העובדה שניתן להפנות לדברי רבי האי כסמך לביאורנו.

מעתה, אנו זקוקים להסבר מדוע הוצאת טומאה תיחשב מלאכה שאינה צריכה לגופה והוצאת ריח רע לא. לכל הפחות אנו זקוקים להסבר כזה בשביל דברי הגאונים, אך נראה שהסבר כזה יבאר לנו גם את דברי הרמב"ם. נחזור ללשון הרמב"ם. הרמב"ם סבור, שכונת המוציא את שאר החפצים הוא "הוצאת אותו הדבר". ביטוי זה עמום למדי וזקוק לפירוש, בפרט לאור העובדה שהרמב"ם שינה מהביטוי המובן "להצטרפו אותו" שכתב בטיוטה. נראה, שההדגשה בביטוי הזה הוא שהמוציא רוצה להוציא את אותו הדבר באשר הוא מה שהוא.

נוסיף הבהרה לעניין. לכל דבר בעולם יש הגדרה שאינה תלויה בכוונת האדם העושה בו שימוש כרגע. כאשר אדם נוטל מחבת ומשתמש בה כדי להרוג חרק, איננו אומרים שהוא נוטל 'קוטל חרקים' אלא שהוא נוטל מחבת – דבר שמשמש בו כדי לצלות אוכל על האש. מלאכת ההוצאה מוגדרת על ידי ההגדרה הבלתי-תלויה של הדבר שאותו מוציאים. לכן אם אדם יוציא אוכלי אדם לא לשם אכילה אלא לסתום חור בקיר שלו, למשל, שיעור ההוצאה לא ישתנה מגרורגרת (הלכות שבת יח, א). כאשר אדם מוציא דבר הוא אינו מוציא 'חפץ' סתם אלא הוא מוציא דבר בעל הגדרה ובעל מאפיינים ושימושים שמתייחסים להגדרה זו. לכן גם גוף ההוצאה תלויה באותם השימושים ומאפיינים, ומי שיוציא שלא לשם אותם שימושים עשה מלאכה שאינה צריכה לגופה.

מלאכה שאינה צריכה לגופה בהוצאה וכיבוי לשיטת הרמב"ם

נסביר את הדבר בנוגע לטומאה ובניגוד לריח רע. ריח רע, כמו ריח טוב, הוא מציאות פיזית בעלת הגדרה מסוימת. כאשר אדם מסלק ריח רע מהחדר, הוא מסלק את הדבר, שהוא ריח רע, כדי שלא יסריח בתוך החדר. זהו הוצאה שצריך לגופה כי הוא צריך את השינוי שהמלאכה גורמת בריח. לעומת זאת, טומאה אינה מציאות פיזית – היא דין שמתחולל בדבר בגלל היחס הפיזי בינו ובין עצמים אחרים בעולם. אדם לא יכול להוציא טומאה מהחדר – הוא יכול לסלק את האפשרות שדבר מסוים ייטמא בגלל כניסתו לחדר או בגלל נגיעתו באותו הדבר הטמא. אומר רבי שמעון שמי שמוציא מת, נבלה או שרץ לא מוציא **טומאה**. הוא מוציא מת, נבלה או שרץ כדי שלא תהיה אפשרות שתרומה או כהן ייטמאו בדברים אלו. הוא לא זקוק להוצאת הגופות באשר הן גופות אלא בסילוק האפשרות שגופות אלו יגרמו לבעיה הלכתית בתוך החדר. אפשרות שדבר מסוים יהפוך לטמא היא לא 'דבר' שניתן לסלק אותו.

לעומת זאת, חכמים אומרים שאין הבדל בין הוצאת הטומאה לבין הוצאת כל דבר אחר. המוציא נבלה, שרץ או מת מוציא מהחדר 'דבר המטמא', ולכן הוא עשה מלאכה שצריך לגופה. רבי שמעון לא ייחס את הטומאה לדברים עצמם אלא למפגש שביניהם לבין שאר הדברים, ולכן מי שרוצה לשנות את האפשרויות של מפגש בין העצמים ולוודא שהדברים שלא ייטמאו לא מוציא הוצאה הצריכה לגופה. חכמים סוברים שיש לייחס את הטומאה לדברים עצמם, והאפשרות לטמא מגדירה אותם. לכן המוציא אותם עושה מלאכה שצריכה לגופה.

ביאור זה מסתדר כפתור ופרח עם השינויים שבין הטיוטה של פירוש המשנה לבין הגרסה הסופית שלו. בטיוטה כתב הרמב"ם:

טעם רבי שמעון לפי שהוא סובר שאין כוונתו הוצאת אותו המת והנבלה להצטרפו אותו, כמו כל מי שיוציא חפץ, אלא כוונתו הסרת אותו הטינוף.

במקום "כוונתו הוצאת אותו הדבר" הוא כתב "כוונתו הוצאת אותו המת והנבלה להצטרפו אותו". יחד עם זאת הוא החליף את המילה "טינוף" במילה "טומאה". נראה כי שני השינויים האלה מצביעים בצורה מדויקת על הביאור שהצענו. הואיל והרמב"ם כתב בטיוטה שלפי רבי שמעון כוונת המוציא שאר הדברים הוא הצורך בדבר במקום שאליו הועבר, הוא אמר שהוצאת טינוף מהרשות היא מלאכה שאינה צריכה לגופה כי הוצאת טינוף היא מלאכה שאינה לצורך גופה. לעומת זאת, בגרסה הסופית הרמב"ם שינה לביטוי "כוונתו הוצאת אותו הדבר" שביארנו, וממילא הוא היה צריך להקפיד ולשנות את המילה "טינוף" לטומאה.

יתר על כן, דיוק לשון הרמב"ם בגרסה הסופית עצמה גם תומך בביאור שהצענו. כאשר הרמב"ם מבאר את דעת רבי שמעון הוא כותב: "שאינן כוונתו מי שמוציא את המת והנבלה

והשרץ [...]” ואילו לגבי חכמים הוא כותב: “שאינן הבדל בין הוצאתו את אלה **הטומאות**”. לדעת רבי שמעון האדם אינו מוציא “טומאות” אלא הוא מוציא מת, נבלה או שרץ שיש להם פוטנציאל לטמא דבר שבא איתם ביחס פיזי מתאים. לעומת זאת, לדעת חכמים דברים אלו הם “טומאות” ולכן אין הבדל בין המוציא את אלו או זולתן מהדברים כיוון שכוונתו הוצאת אותו הדבר.

ד.2. כיס הזב

הגדרה מדויקת זו של גוף מלאכת ההוצאה מאפשרת לנו להבין גם את דין הזב שיוצא בכיסו וגם את דין העברת קוץ ארבע אמות ברשות הרבים. כדי להבין את דין הזב, נעיין בסוגית הגמרא. הגמרא מביאה סתירה בין שתי ברייתות: “תני חדא: לא יצא הזב בכיסו, ואם יצא – פטור אבל אסור. ותניא אידך: לא יצא, ואם יצא – חייב חטאת”. תחילה, הגמרא מנסה לטעון שההבדל משקף את המחלוקת בין רבי מאיר ורבי יהודה במוציא שלא כדרכו. היא דוחה דרך זו ומציעה דרך נוספת, שהיא החשובה לענייננו. זה לשון הגמרא:

אלא אמר רב המנונא: לא קשיא, כאן – בזב בעל שתי ראיות, כאן – בזב בעל שלש ראיות. –

מאי שנא זב בעל שתי ראיות דחייב – דמיבעי ליה לבדיקה, זב בעל שלש נמי מיבעי ליה לספירה! –
לא נצרכא אלא לכו ביום.

והא מיבעי ליה כדי שלא יטנפו כליו!

אמר רבי זירא: האי תנא, הוא דאמר כל אצולי טינוף – לא קא חשיב.

הגמרא מציעה שהזב מתחייב על הוצאת הכיס רק כאשר הוא צריך לכיס כדי לתפוס את זובו, כי במקרה כזה הכלי “חשיב”. לפי רש”י (ד”ה לא חשיב) אם הכלי “לא חשיב” הוצאתו בדרך לבישה נחשבת הוצאה שלא כדרכו, אך לולי דבריו היינו מציעים שתי אפשרויות נוספות: או שהכיס בטל לבגדיו או שהוא בטל לגופו. על כל פנים, ההסבר המדויק שננקוט לא עקרוני – בגלל עניין זה הכלי עומד בפני עצמו והוצאתו מחייבת את המוציא. לעומת זאת, אם הזב יצא בכיסו באותו יום שהוא ראה את ראייתו השלישית או אחרי שהוא ראה בכל יום נוסף, הוא פטור על ההוצאה כי הכלי “לא חשיב” כיוון שהוא לא זקוק לכלי לתפוס את זובו.

הגמרא מקשה על כך ואומרת שהזב אמנם לא זקוק לכלי לתפוס את זובו אך הוא זקוק לכלי כדי שלא יטנפו בגדיו. משיב רבי זירא שכלי שנועד רק למנוע טינוף אינו “חשיב”. הוא מביא לכך ראייה:

מלאכה שאינה צריכה לגופה בהוצאה וכיבוי לשיטת הרמב"ם

דתנן: הכופה קערה על הכותל, אם בשביל שתודח הקערה - הרי זה בכי יותן, אם בשביל שלא ילקה הכותל - אינו בכי יותן.

אומר רבי זירא, שדין הכיס של הזב דומה למים שנופלים מכלי שאדם כפה על קיר כדי שהקיר לא יינזק. בהקשר כזה המים הם לא ב"כי יותן". רש"י מסביר את המושג "בכי יותן": "דאחשבינהו על ההנך משקין - הראה בדעתו שצריך להן, ואף על גב דלא ניחא ליה נפילה שנפלו על הפירות לאחר זמן - הוי מוכשרין, דתנן (מכשירין פ"א): כל משקה שתחלתו לרצון, אף על פי שאין סופו לרצון - מוכשר". כתוב בתורה: "וכי יתן מים על זרע ונפל מנבלתם עליו טמא הוא לכם" (ויקרא יא, לח), ומכאן למדו שכדי שדבר מסוים יוכשר לקבל טומאה הוא צריך להירטב ב'נתינה'. אומרת המשנה, שאם אדם רוצה שהמים האלה ינקו את הכלי, אלו מים שהוא צריך אותם ולכן גם אם הם נופלים אחר כך על פירות הפירות מוכשרים כי "כל משקה שתחלתו לרצון, אף על פי שאין סופו לרצון - מוכשר". אולם כלי שאדם כופה רק כדי שהקיר לא יינזק אינו מוכשר את המים כי הוא לא רוצה שהמים יצטברו. מכאן מוכיח רבי זירא שדבר המציל מטינוף "לא חשיב", וכך גם כיס הזב שנועד רק להציל מטינוף אינו "חשיב".

מבאר הרמב"ם את ראיתו של רבי זירא כך:

ר' זירא בעא לדמויי הכיס לקערה, וכשם שהכופה קערה על הכותל כדי שיציל הכותל מן הטינוף, לא חשיבה אותה קערה, דהא תנן אינו בכי יותן, ואף על פי שהיא מצלת הכותל מן הטינוף, הם הכי נמי האי כיס אע"ג שמציל הזב בו הטינוף, לא חשיב, ומשום הכי תאני ואם יצא פטור.

(חידושי הרמב"ם לתלמוד שם)

אולם הגמרא דוחה ראיה זו:

מי דמי? התם - לא קא בעי להו להני משקין כלל, הכא - קא בעי להו להאי כיס לקבולי ביה זיבה!
הא לא דמיא אלא לסיפא: עריבה שירד דלף לתוכה, מים הניתזין והנצפין - אינן בכי יותן, ושבתוכה - הרי זה בכי יותן.

אומרת הגמרא, שאין להשוות בין כיס הזב לבין כלי שאדם כופה על הקיר כדי שהקיר לא יינזק. ההבדל ביניהם הוא שהכלי שהאדם כופה על הקיר אינו משמש ככלי קיבול ולכן המים לא נחשבים כמים שאדם קיבל בכוונה, ולכן הכלי "לא חשיב". לעומת זאת, הכיס של הזב הוא כלי קיבול, בניגוד לקערה, ולכן המשקים שבתוכו "חשיבי". זה לשון

הרמב"ם: "ואין רצונו אלא כדי שלא ירדו אותן משקין כלל [...] ונמצא קערה זו לא הונח לקיבול, דהא כפאה, וכיס זה לקיבול הונח, נמצא מקבל ומציל".

הגמרא ממשיכה ומשווה את דין הכיס לסיפא של המשנה. כתוב שם, שאם הוא הניח את הכלי כדי לתפוס דלף, אזי הכלי משמש ככלי קיבול והמים בתוכו הם בכי יותן. שוב לשון הרמב"ם: "והא לא דאמי אלא לקערה שתחת ארובה, שנעשית לקיבול ולהציל הבית מן הטינוף, וקאמ' שבתוכה בכי יותן אלמא חשיבה הם, הכי נמי כיס, כיון דלקיבול עביד, חייב עליו, דהא חשיב". לכן היוצא בכיסו חייב אף אם כוונתו רק להציל את בגדיו כי הכיס הוא כלי קיבול שהזב מקבל בו את זובו כדי להציל את בגדיו, כמו הדלי שאדם שם מתחת לדלף כדי שלא יינזק ביתו.

לפיכך אומרת הגמרא שהברייתות משקפות מחלוקת בין רבי שמעון ורבי יהודה בעניין מלאכה שאינה צריכה לגופה: "אלא אביי ורבא דאמרי תרוייהו: לא קשיא, הא – רבי יהודה, והא – רבי שמעון".

עד כאן הסוגייה. עלינו לברר מדוע יש כאן מלאכה שאינה צריכה לגופה. הרי אין ספק שהאדם הזה זקוק הן לתוצר של המלאכה והן לשינוי שהיא מחוללת – הוא צריך שהכיס יצא איתו מרשות לרשות ויהיה איתו בכל מקום שילך! אלא שדרכנו בביאור מלאכת ההוצאה כבר פתחה לנו פתח כפתחו של אולם כדי להבין דין זה. כיס של זב במהותו הוא כלי קיבול. מסיבה זו, הוא "חשיב" והמוציא אותו חייב. אם כן, המוציא כיס של זב מוציא כלי קיבול כדי שלא יתלכלכו בגדיו. הוא אינו זקוק לכלי קיבול אלא לחסם כלשהו שיחצוץ בין גופו לבין בגדיו. נמצא שהוא מוציא כלי קיבול שלא לצורך הוצאת כלי קיבול, ולכן כוונתו שונה משאר המוציאים, שכוונתם "הוצאת אותו הדבר".

ד.3. המעביר קוץ ארבע אמות ברשות הרבים

מעתה מובן גם מדוע מלאכתו של המעביר קוץ ארבע אמות ברשות הרבים כדי שהוא יזיק היא מלאכה שאינה צריכה לגופה. האדם שמעביר קוץ אינו צריך להעביר קוץ באשר הוא קוץ, דהיינו הוא לא צריך את הוצאת אותו הדבר. הדבר דומה למוציא טומאה בדעת רבי שמעון. הבעיה של הקוץ היא האפשרות שעובר אורח יבוא איתו במגע ויינזק. המעביר אותו אינו צריך שהקוץ יהיה כאן ולא שהקוץ יהיה שם אלא הוא רוצה למנוע את האפשרות שאדם יבוא במגע עם דבר שעלול להזיק אותו. המעביר מעוניין בהעברת 'מזיק' ולא בהעברת 'קוץ'.

בניגוד לטומאה, חכמים מסכימים שזוהי מלאכה שאינה צריכה לגופה. ההבדל ביניהם הוא בהגדרת הדבר שהאדם מוציא. במת, בנבלה ובשרץ, הדבר שהוא מוציא יהיה דבר

מלאכה שאינה צריכה לגופה בהוצאה וכיבוי לשיטת הרמב"ם

טומאה בין בתוך החדר ובין מחוץ לחדר. הטומאה היא מעין תכונה של החפצים האלה עצמם. בניגוד לכך, קוץ מזיק רק כאשר הוא מצוי בדרך של רבים. הקוץ בתוך הגינה או בבית אינו 'מזיק' כלל אלא דבר שייתכנו בו כמה שימושים. האפשרות להזיק אינה כמו האפשרות לטמא כי היא אינה 'שייכת' לקוץ כמו כל תכונה אחרת אלא היא עובדה היוצאת ממיקום הקוץ בדרך של רבים.

אם כן, אנו רואים את כוחה של הגדרת המושג 'מלאכה שאינה צריכה לגופה' שהצענו. היא מאפשרת לנו לעמוד על דיוק לשון הרמב"ם ולבאר כל מקרה של הוצאה שמכונה 'מלאכה שאינה צריכה לגופה' במשנתו.

ההגדרה של מלאכה: 'מעשה שפועל על מושא ומשנה אותו בצורה אופיינית' מאפשרת לנו למקם בצורה מדויקת את המרכיב שהופך כל הוצאה שנידונה כאן למלאכה שאינה צריכה לגופה – בכל אחד מהם המושא שעליו האדם פועל בהוצאתו משתנה, וצריך לדון את עניין ההוצאה לפי הוצאת אותו הדבר שהאדם מוציא. ההוצאה מתייחסת לכל חפץ ונעשית לגופו רק אם האדם צריך את השינוי שהופעל באותו חפץ כאשר הוא מה שהיא.

ה. מלאכה שאינה צריכה לגופה וכיבוי

נעבור עתה לעניין הכיבוי. גם במלאכה זו, הגדרת המושג מלאכה חיונית כדי להבין מתי מדובר במלאכה שאינה צריכה לגופה. במלאכת הוצאה ההקפדה היא על ההגדרה המדויקת של מושא המלאכה – על מה האדם פועל – ולפי זה נקבע אם מדובר במלאכה הצריך לגופה או לא. הוא הדין במלאכת כיבוי. המכבה גחלת אינו זהה למכבה נר או המכבה דליקה. הואיל והדבר שהאדם מכבה שונה בכל מקרה, גם הגדרת 'גוף המלאכה' שונה בכולם.

ה.1. כיבוי גחלת

נפתח בדברי הרמב"ם בנוגע להבדל שבין כיבוי מתכת לכיבוי עץ. כיבוי מתכת הוא איסור מדרבנן, ואילו כיבוי עץ הוא איסור מן התורה (שבת מב, א). הרמב"ם מסביר את ההבדל ביניהם כך:

וראיתי בפירושי רבינו משה ז"ל, והעתקתי אותם אות באות [...] והטעם דכיבוי גחלת של עץ חייב עליו מן התורה וכיבוי גחלת של מתכת אינו חייב אלא מדרבנן. עיקר דבר זה כי כל דבר שתחילתו אש וכשיכבה ישתנה לדבר אחר, כגון גחלת של עץ שקודם כיבויה היא אש, וכשתכבה תשתנה לדבר אחר ותיעשה פחם, זה הוא הכיבוי האסור מדאורייתא. אבל גחלת של מתכת, שתחלתה מתכת וכשתכבה היא מתכת כשהיתה בתחילה, אין כיבויה מן התורה, לפי שאין זה

כיבוי. שאין גוף האש נתלית בברזל, אלא ברזל חס היה ועכשיו אחר הכיבוי הוא ברזל צונן, הלכך הכיבוי מדרבנן.

(רבנו פרחיה שבת מב, א)

לפי דעת הרמב"ם, ההבדל שבין כיבוי מתכת וכיבוי עץ נעוץ בהבדל בפעולה שנעשית במושא בשני המקרים. המכבה גחלת של מתכת אינו מחולל שום שינוי משמעותי במושא – הוא לא הופך מדבר אחד לדבר אחד. לפני הכיבוי, הגחלת הייתה מתכת חמה ולאחר הכיבוי היא מתכת קרה. זה לעומת גחלת של עץ. גחלת של עץ בוערת – "גוף האש נתלית" בה – והמכבה אותה משנה אותה מ'אש' ל'פחם'. הכיבוי הוא מלאכה רק כאשר המלאכה יוצרת שינוי במושא, ומשנה אותו מדבר אחד לדבר אחר בכיבוי.

אם כן, עלינו לעמוד בצורה מדויקת על מושא פעולת הכיבוי ועל השינוי שמופעל בו כדי להבין את עניין הכיבוי בכל מקרה, וממילא כדי להבין מתי לפנינו מלאכה שאינה צריכה לגופה. נתבונן בסוגייה נוספת בעניין הכיבוי, שבו פירושו של רמב"ם לתלמוד מלמד בנוגע להגדרת הכיבוי.

ה.2. כיבוי נר

המשנה במסכת שבת אומרת: "המכבה את הנר [...] בשביל החולה שיישן פטור כחס על הנר כחס על השמן כחס על הפתילה חייב ורבי יוסי פוטר בכולן חוץ מן הפתילה מפני שהוא עושה פחם" (שבת ב, ה). על כך באה סוגיית הגמרא, וזה לשונה:

מדקתני סיפא חייב - שמע מינה רבי יהודה היא.

רישא במאי עסיקנא? אי בחולה שיש בו סכנה - מותר מיבעי ליה! ואי בחולה שאין בו סכנה - חייב חטאת מיבעי ליה!

לעולם בחולה שיש בו סכנה, ובדין הוא דליתני מותר, ואידי דבעי למתני סיפא חייב - תנא נמי רישא פטור.

והדתני רבי אושעיא אם בשביל החולה שיישן - לא יכבה, ואם כבה - פטור אבל אסור – ההיא בחולה שאין בו סכנה, ורבי שמעון היא.

(שבת ל, א)

סוגייה קטנה זו כוללת בתוכה מגוון בעיות, אך לא ניכנס לכולן. מעניין אותנו כאן ביאור הרמב"ם לסוגייה. הוא פותח ואומר על פי הסוגייה, שהסיפא של המשנה – "כחס על הנר כחס על השמן כחס על הפתילה חייב" נאמרה לדעת רבי יהודה. כך הוא כתב גם בפירוש המשנה. מיד הפירוש הזה מעורר קושי, שהרי לכאורה גם שאר המשנה היא לדעת רבי יהודה, והגמרא מוכיחה את הייחוס של המשנה מהדין הברור שבסופה. אולם, על כל פנים,

מלאכה שאינה צריכה לגופה בהוצאה וכיבוי לשיטת הרמב"ם

נראה שלדעת הרמב"ם שאר המשנה היא לדעת הכול, ואפילו מי שפוסק שמלאכה שאינה צריכה לגופה פטור עליה יפרש שמדובר דווקא בחולה שיש בו סכנה.

קשה לדעת מה בדיוק השיקול של הרמב"ם בלימוד כזה, אך נציע כיוון כדי לסבר את האוזן. הסוגייה כאן מתחילה מהסיפא של המשנה: "כחס על הנר", וקובעת שהיא אליבא דרבי יהודה. אך השאלה נשאלת, מדוע הגמרא מדלגת על הרישא – "ואם בשביל החולה שיישן" ומגיעה ישר לסיפא "כחס על הנר"? אילו הרישא הייתה מתאימה בפשטות לדעת רבי שמעון היה לגמרא להקשות סתירה בין הרישא לסיפא ולאחר מכן ליישב באחד מדרכי היישוב – לענייננו, לומר שגם הרישא היא אליבא דרבי יהודה ומדובר בה בחולה שיש בו סכנה.

לכן יש לגשת לסוגייה באופן אחר, ולהניח שאין זה פשוט שהרישא מסדרת לדעת רבי שמעון. הנחה זו, בנוסף על הסברה, שעל פניו כיבוי נר כדי שהחולה יישן הוא מלאכה שצריך לגופה, מנחות את ביאור הסוגייה. זה לשון הרמב"ם בביאור שיטת רבי יהודה:

כחס על השמן [...] אוקימנא למתניתין בר' יהודה מדקאמ' כחס על הנר וכו' חייב, דר' יהודה הוא, שאמ' מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב עליה, כמו זה שאינו צריך לכיבוי אלא [צריך להדליק] בנר או בשמן פעם אחר, אבל לצורך הכיבוי עצמו, כגון שאינו יכול לישב לאור הנר וכיוצא בו, לא².

(חידושי הרמב"ם לתלמוד שבת לא, ב)

מפורש בדברי הרמב"ם, שכיבוי נר בשביל החולה שיישן הוא מלאכה שצריך לגופה, כי הוא רוצה לסלק את אור הנר. "הכיבוי עצמו" הוא ההחשכה. לכן הוא אומר, אם המכבה צריך לכבות רק כדי להדליק בשמן או בפתילה פעם אחרת, ואינו צריך לעצם הכיבוי, דהיינו להחשכה, זוהי מלאכה שאינה צריכה לגופה.

אולם דבר זה לכאורה סותר את סוף הסוגייה, שמעמידה ברייתא שנאמר בה שאסור לכבות נר בשביל חולה שיישן והמכבה פטור כדעת רבי שמעון. לכאורה מבואר, שכיבוי נר בשביל חולה שיישן – שהוא צריך לעצם הכיבוי לפי ההגדרה שראינו כעת – הוא מלאכה שאינה צריכה לגופה. אך כפי שראינו, ביאור כזה אינו מתאים למהלך הסוגייה, שהרי היה לגמרא להתחיל ברישא ולהקשות סתירה בין הרישא לסיפא.

² ביאור המשפט: "רבי יהודה אומר שמלאכה שאינה צריכה לגופה חייב עליה, ומלאכה שאינה צריכה לגופה היא כמו זה שאינו צריך לכיבוי אלא להדליק פעם אחרת בשמן, אבל אינו צריך את הכיבוי עצמו, וצורך הכיבוי עצמו הוא כדי שיוכל לשבת לאור הנר". החלק האחרון של המשפט: "אבל לצורך הכיבוי עצמו, כגון שאינו יכול לישב לאור הנר וכיוצא בו, לא" משלים את ההסבר מדוע מדובר במלאכה שאינה צריכה לגופה.

לכן נראה לבאר את סוף הסוגייה באופן מעט אחר. נראה, שיש כאן מחלוקת אם כיבוי נר בשביל החולה שיישן הוא מלאכה שאינה צריכה לגופה או לא. לדעת חכמים, עניין הכיבוי בכיבוי נר הוא ההחשכה. לכן המכבה בשביל החולה שיישן עושה מלאכה שצריך לגופה. זו ההסתכלות הראשונית והפשוטה. אולם, יש ברייתא שמפורש בה שלא יכבה ואם יכבה פטור. אין לנו ברירה אלא להעמיד ברייתא זו אליבא דרבי שמעון, שאומר שמלאכה שאינה צריכה לגופה פטור עליה ולטעון שרבי שמעון סבור שזו מלאכה שאינה צריכה לגופה, שהעושה אותה פטור. יש שגורסים כאן בגמרא "והתניא" במקום "והדתניא", ולפי גרסה זו ברור שמדובר בקושייה על הפירוש של הסוגייה.

באיזה סברות נחלקו? מדוע צד אחד בדיון יטען שעניין כיבוי הנר הוא ההחשכה ואילו הצד השני יטען שלא? התשובה תלויה בשאלה נוספת – על מה המכבה נר פועל? מצד אחד, נר דולק הוא יחידה: חרס, שמן, פתילה ושלחבת, ועניין היחידה הזאת להאיר. המכבה את הנר פועל על היחידה הזאת ומסלק את השלחבת ממנה, וכך הופך אותה לנר כבוי – בעצם לנר שכבר לא פועל כנר, שעניינו להאיר. המכבה משנה את היחידה חרס-שמן-פתילה-שלחבת מיחידה המאירה ליחידה שאיננה מאירה על ידי סילוק השלחבת. (ניתן גם לומר, שהמכבה פועל רק על השלחבת, ושלחבת של נר היא שלחבת המאירה).

ברם, ניתן גם לראות את פעולת המכבה אחרת. ה'נר' הוא אמנם יחידה שנועדה להאיר אבל הנר אינו דבר שבוער – רק הפתילה בכל היחידה הזאת בוערת. לכן המכבה אינו מכבה לא 'שלחבת-של-נר' ולא 'נר' אלא פתילה הבוערת. אם כן, הכיבוי כאן דומה למכבה גחלת של עץ – יש כאן גוף שמוגדר על ידי האש והופך בעצמו להיות אש, והמכבה פועל על הגוף הזה והופך אותו לדבר אחר. לכן עצם הכיבוי הוא רק השינוי שנגרם בפתילה עצמה. התשובה לשאלה על מה בדיוק המכבה פועל קובעת את גוף המלאכה.

הרעיון היסודי כאן, שיש הבדל בין המכבה גחלת של עץ למכבה נר, משתקף בלשון הרמב"ם במשנה תורה. כך הוא כותב בביאור מלאכת הכיבוי: "המכבה כל שהוא – חייב; אחד המכבה את הנר ואחד המכבה את הגחלת שלעץ" (רמב"ם שבת יב, ב). לשון זאת "אחד ה... ואחד ה..." במלאכות שבת משמשת לרמב"ם דרך לתאר מלאכות שונות מעין מלאכה אחת. כך, למשל, הוא כותב כשהוא מסביר את המושג "מעין מלאכה" לראשונה: "כל אלו המלאכות וכל שהוא מענינן – הן הנקראין 'אבות מלאכות'. כיצד הוא ענינן? אחד החורש או החופר או העושה חריץ – הרי זה אב מלאכה" (רמב"ם שבת ז, ב), וכן הוא כותב שם לגבי המלאכות זריעה וקצירה.

אם כן, המכבה גחלת של עץ והמכבה נר הם שתי מלאכות מעין מלאכה אחת כמו המוסק זיתים והאורה תאנים או כמו הזורע והזומר. ההבדל ביניהם הוא שמושא הפעולה שונה –

מלאכה שאינה צריכה לגופה בהוצאה וכיבוי לשיטת הרמב"ם

כמו שהוזמר פועל על עץ והזורע פועל על זרע של תבואה או על ירק. ההבדל במושא בעניין הכיבוי חשוב להבנת גוף המלאכה – תוצאת הכיבוי שונה בכל מושא כמו שתוצאת הזריעה שונה מתוצאת הזמירה. מצד אחד שניהם מצמיחים צמח, אך אחד גורם לצמח להיווצר מזרע והשני עוזר לעץ שכבר קיים להצמיח פירות משובחים יותר. כך גם בכיבוי – המכבה נר מחשיך והמכבה גחלת של עץ יוצר פחם, על אף שעצם פעולת הכיבוי זהה בשניהם, שהרי שניהם מסלקים את הלהבה והופכים אותו לדבר אחר.

ה.3. כיבוי שריפה

מעתה, אנחנו יכולים גם להבין את העניין שהתחלנו בו – כיבוי שריפה. גם המכבה דליקה שונה מן המכבה גחלת והמכבה נר. זה לשון הרמב"ם: "דליקה שנפלה בשבת - המכבה אותה מפני אבוד הממון, חיב" (רמב"ם שבת יא, ג). מושא הכיבוי בדליקה שונה ממושא הכיבוי בנר או בגחלת של עץ. בנר ובגחלת, האש מגדירה את היחידה כדבר חדש. הגחלת הופכת לאש והנר נעשה לגוף מאיר. לכן עניין הכיבוי תלוי בשינוי שנגרם בגוף שדולק. שונה דין הדליקה. בדליקה, הדבר שדולק אינו מוגדר על ידי האש עצמה. דליקה היא אש שנופלת בדבר אחר ונאחזת בו אך הואיל ואותו הדבר הדולק לא אמור לדלוק, הדליקה נשארת כיחידה שנפרדת מהדבר שבווער.

על כן מושא הכיבוי של דליקה אינו הגוף הדולק אלא הדליקה עצמה – הלהבות שנתלות בגוף אך נשארות נפרדות ממנו. על כן עצם הכיבוי של שריפה הוא סילוק הלהבות שאוכלות בחפצים שדולקים, והמכבה דליקה כדי שלא ישרפו שאר הדברים בבית צריך לעצם הכיבוי. הוא זקוק לשינוי שהופעל במושא הפעולה, שכאן הוא להבות הדליקה, בניגוד למקרים האחרים של כיבוי שבהם מושא הכיבוי הוא הדבר הדולק.

נעיין בכמה ניסוחים של הרמב"ם שממחישים עניין זה:

תבה שדה ומגדל שאחז בהן האור - מביא עור גדי וכיוצא בו מדברים שאין האור מלהטת אותן [...]

טלית שאחז בה האור - פושטה ומתכסה בה, ואם כבתה, כבתה. וכן ספר תורה שאחז בו האור - פושטו וקורא בו, ואם כבה, כבה.

(רמב"ם שבת יא, ה-ו)

הביטוי של הרמב"ם לדליקה שנפלה הוא "אחז בו האור" – האור, דהיינו האש, אוחז בדבר המסוים, לא שהדבר הזה עצמו 'בוער' או 'דולק', והמכבה מכבה את ה'דליקה', כפי שראינו לעיל, לא את הדבר הבוער. זאת בניגוד לגחלות ולנרות שלגביהם הרמב"ם משתמש בביטויים 'בוער' או 'דולק' והמכבה מכבה את ה'נר' או 'הגחלת'. כך למשל

בגחלים: "שהרי אין שם גחלים בוערות" (רמב"ם שבת ג, ד), וכך לגבי נר: "הנותן שמן לתוך הנר הדלוק - חייב משום מבעיר" (רמב"ם שבת יב, ב).

נמצא, שהמכבה דליקה בוודאי עושה מלאכה שצריכה לגופה, והדבר טמון בכיטוי עצמו. הוא מכבה דליקה, לא דבר שדולק. האור אוהז בדבר שנדלק ואינו מגדיר אותו. כיוון שהדבר שדולק לא אמור לדלוק, הוא לא מוגדר על ידי האש. לעומת זאת, גחלים ונר מוגדרים על ידי האש ונעשים למושא של פעולת הכיבוי ועניין הכיבוי של כל אחד נובע מעובדה זאת.

ו. סיכום

במהלך המאמר חשפנו את גישת הרמב"ם במושג החשוב בשבת 'מלאכה שאינה צריכה לגופה'. ראינו, שגישה זו מתאימה גם לדברי הגאונים, והיא חשובה באופן כללי בנוגע לפסיקת ההלכה כיוון שהיא מצמצמת את המקרים שבהם מדובר במלאכה שאינה צריכה לגופה. הגדרה זו תלויה בהגדרה מדויקת וטכנית של המושג מלאכה: מלאכה היא פעולה שפועלת על מושא ומשנה אותו בצורה אופיינית. מלאכה שאינה צריכה לגופה היא מלאכה שנעשית לא בשביל השינוי שנגרם במושא זה אלא בשביל עניין אחר. זה שונה מראשונים אחרים שהגדירו שמלאכה צריכה לגופה רק אם העושה אותה צריך את התוצר של המלאכה.

על סמך הגדרה זו ובעזרת הגדרה מדויקת של המושג מלאכה, נכנסנו לעניין ההוצאה והכיבוי. המוציא חפץ מרשות לרשות עושה מלאכה שצריך לגופה רק אם הוא צריך להוציא את אותו החפץ באשר הוא מה שהוא. אם אדם מוציא חפץ ואינו זקוק להוצאה של חפץ מסוג זה אלא הוא משתמש בחפץ לעניין אחר, זוהי הוצאה שלא נצרכת לגופה. בכיבוי ראינו שהגדרת גוף המלאכה תלויה בהגדרת מושא הכיבוי. בגחלת ובנר, האש מגדירה מחדש את החפץ כדבר הבוער או הדולק ולכן הכיבוי מתייחס לגחלת ולנר. בניגוד לכך, דליקה רק נאחזת בדבר אחר, והמכבה פועל על הדליקה – על האש עצמה, בניגוד לחפץ הבוער – ולכן המכבה שריפה עושה מלאכה שנצרכת לגופה וחייב לכל הדעות. כך פתרנו את הקושי בהחמרה הרבה של חכמים בדין הכיבוי בלי להזדקק לסברות קשות.